

**KLASTER VA HUDUDIIY IXTISOSLASHUVNING NAZARIY
ASOSLARI HAMDA IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI O‘RNI**

Independent Researcher

Karshi State University

Farrukh Abdurazzakovich Uralov

E-mail: Qarwi007@gmail.com

Hududiy iqtisodiy o'sish nazariyasida markaziy o'rinni aglomeratsion eksternaliyalar (agglomeration externalities) — firmalar shunchaki o'z tarmoqlaridagi boshqa firmalar bilan jismonan yaqin joylashgani tufayli mutlaqo bepul oladigan tashqi effektlar tushunchasi egallaydi. Eksternaliyalar bozor mexanizmlari orqali resurslar xarajatlarining pasayishi bilan bog'liq bo'lgan pul ko'rinishidagi (pecuniary externalities) va bilim hamda g'oyalarning nomoddiy almashinuvi bilan bog'liq bo'lgan texnologik (technological externalities) eksternaliyalarga bo'linadi.

Aynan texnologik eksternaliyalar yoki bilimlarning tarqalishi (knowledge spillovers) endogen iqtisodiy o'sishning asosiy dvigateli sifatida e'tirof etilgan. Biroq, hududiy fanda aynan qanday fazoviy-tarmoq tarkibi ushbu tarqalishlarni maksimallashtirishi borasida chuqur nazariy ziddiyat mavjud. Bu ziddiyat MAR-eksternaliyalari va Jekobs eksternaliyalari tarafdorlari o'rtasidagi bahslarda namoyon bo'ladi.

MAR nazariyasi (Alfred Marshall, Kennet Erro va Pol Romer ismlarining abbreviaturasi) bilimlarning tarqalishi asosan **aynan bitta tarmoqqa** tegishli firmalar o'rtasida yuz beradi deb ta'kidlaydi. Mos ravishda, hududning kuchli tarmoq ixtisoslashuvi raqobatlashuvchi va o'zaro hamkorlik qiluvchi mutaxassislar o'rtasida texnologiyalar, ishlab chiqarish sirlari va yashirin bilimlarning (tacit knowledge) yanada qizg'in almashinuviga yordam

beradi. Adabiyotlarda bunday tashqi effektlar odatda lokalizatsiyadan tejamkorlik (localization economies) deb ataladi. Sanoat klasteri — bu ma'lum bir sohada faoliyat ko'rsatadigan, geografik jihatdan qo'shni bo'lgan o'zaro bog'liq kompaniyalar va ular bilan bog'liq institutlar guruhi bo'lib, ular faoliyatining umumiyligi va bir-birini to'ldirishi bilan ajralib turadi.

2.1.2-jadval

Klaster tushunchasiga xorijiy, MDH va O'zbekiston olimlari tomonidan berilgan ta'riflar

Olim	Ta'rif (qisqacha mazmuni)	Asosiy urg'u
Alfred Marshall¹	Bir hududda o'zaro bog'liq sanoatlarning geografik jamlanishi ("sanoat okruglari")	Aglomeratsiya, tashqi samaralar
Michael Porter²	O'zaro bog'liq kompaniyalar, yetkazib beruvchilar va institutlarning geografik konsentratsiyasi	Raqobat + hamkorlik, innovatsiya
Paul Krugman³	Miqyosdan o'suvchi samara va transport xarajatlari ta'sirida yuzaga keladigan hududiy konsentratsiya	Endogen aglomeratsiya
Jane Jacobs⁴	Turli tarmoqlar o'zaro ta'siri natijasida innovatsiyalar paydo bo'ladigan muhit	Diversifikatsiya, bilim almashinuvi

¹ Marshall, A. (1920). *Principles of economics* (8th ed.). Macmillan. (Original work published 1890)

² Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.

³ Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.

⁴ Jacobs, J. (1969). *The economy of cities*. Random House.

ilmiy –amaliy anjuman

Kuznetsov⁵	Klaster — iqtisodiy o‘rishni ta’minlovchi hududiy ishlab chiqarish tizimi	Sanoat siyosati
Granberg⁶	Hududiy ishlab chiqarish komplekslarining zamonaviy shakli	Rejalashtirish va hududiy rivojlanish
Animitsa⁷	Innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi hududiy iqtisodiy tizim	Innovatsiya va davlat roli
B. Abduqodirov⁸	Resurslar, institutlar va firmalar o‘zaro bog‘langan sanoat tizimi	Institutsional rivojlanish
B.B. Berkinov⁹	O‘zaro hamkorlik qiluvchi xo‘jalik subyektlari majmuasi	Samaradorlik
N.T. Talipova¹⁰	Hududiy konsentratsiya orqali samaradorlikni oshiruvchi tizim (ekologik jihatlar bilan)	Barqaror rivojlanish

Ushbu jadvalda klasterlash tushunchasiga turli ilmiy maktablar — xorijiy, MDH va O‘zbekiston olimlari tomonidan berilgan ta’riflar tizimli ravishda jamlangan. Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy olimlar klasterlarni asosan geografik konsentratsiya, raqobat va innovatsiya jarayonlari bilan bog‘lab izohlaydilar. MDH maktabi vakillari esa klasterlarni ko‘proq hududiy iqtisodiy rivojlanish va davlat sanoat siyosati instrumenti sifatida talqin qiladi.

O‘zbekiston olimlari yondashuvida esa klaster tushunchasi innovatsion rivojlanish, institutsional muhit va ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik bilan uzviy

⁵Kuznetsov, A. V. (2006). *Natsional’naya konkurentosposobnost’: Globalizatsiya i rol gosudarstva*. Nauka.

⁶Granberg, A. G. (2000). *Osnovy regional’noy ekonomiki*. HSE Publishing House.

⁷Animitsa, E. G. (2005). *Regional’naya ekonomika i upravlenie*. Ural State University Press.

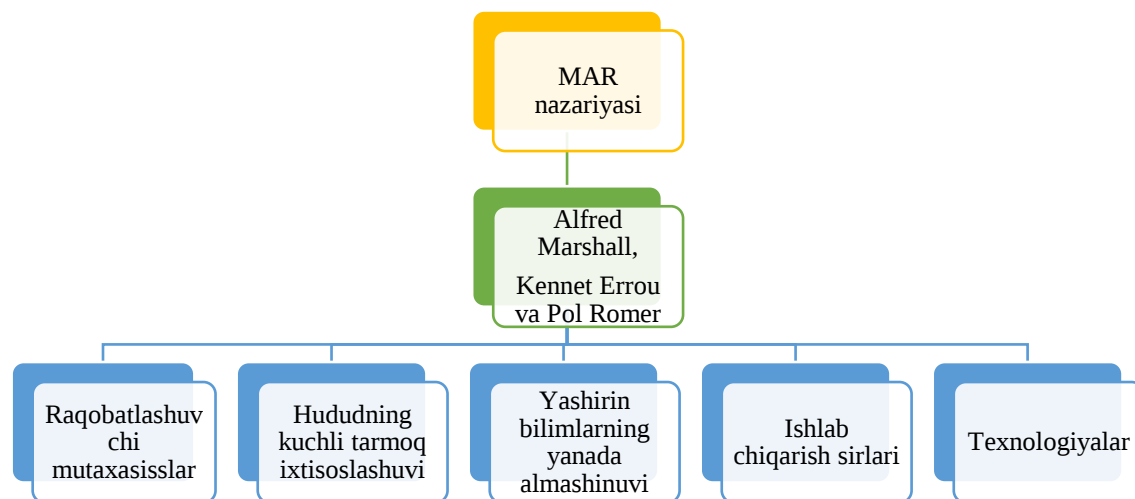
⁸Abduqodirov, B. (yil noma’lum). *Sanoatlashtirish va hududiy rivojlanish masalalari*.

⁹Berkinov, B. B., Ahmedov, U. Q., & Ergashev, R. X. (yil noma’lum). *Klasterlar va innovatsion rivojlanish*.

¹⁰Talipova, N. T., & Mavlyanova, N. G. (yil noma’lum). *Erkin iqtisodiy zonalar va hududiy rivojlanish*.

ilmiy –amaliy anjuman

bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. Umuman olganda, jadval turli ilmiy yondashuvlar klaster tushunchasini turlicha talqin qilishini ko‘rsatib, uning kompleks va ko‘p qirrali iqtisodiy kategoriya ekanligini tasdiqlaydi.

Rasm. “MAR nazariyasining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish omillari”

Mazkur rasmda MAR (Marshall–Arrow–Romer) nazariyasining asosiy mazmuni hamda uning mintaqaviy iqtisodiyot rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillari tasvirlangan. Nazariya Alfred Marshall, Kennet Errou va Pol Romer ilmiy qarashlariga asoslanib, iqtisodiy o‘sishda hududiy ixtisoslashuv va bilimlarning jamlanishi muhim omil ekanligini ta’kidlaydi. Rasmda raqobatlashuvchi mutaxassislar, hududning kuchli tarmoq ixtisoslashuvi, yashirin bilimlarning almashinuvi, ishlab chiqarish sirlarining tarqalishi va texnologiyalar rivoji iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi asosiy komponentlar sifatida ko‘rsatilgan. Ushbu omillar birgalikda innovatsion muhitni shakllantirib, hududda ishlab chiqarish samaradorligi, texnologik rivojlanish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. MAR nazariyasi ayniqsa

sanoat klasterlari, innovatsion hududlar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim metodologik asos hisoblanadi.

MAR-eksternaliyalarining intellektual bazasi shuningdek, Romer (1990) va Lukasning (1988) endogen o'sish nazariyasiga tayanadi, u yerda "amaliyotda o'rganish" (learning-by-doing) effektiga urg'u beriladi. Hudud aniq bir sohada qanchalik ko'p ixtisoslashsa, o'ziga xos inson kapitali shunchalik tez to'planadi.

Mahalliy bozor tarkibiga bo'lgan qarash MAR konsepsiyasining fundamental muhim va bahsli elementi hisoblanadi. MAR nazariyasi o'sishni rag'batlantirish nuqtai nazaridan mahalliy **monopoliya yoki oligopoliya qattiq raqobatdan ustun turadi** deb hisoblaydi. Nazariy dalil shundan iboratki, monopoliya sharoitida yirik firma o'zining tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) kiritgan sarmoyalaridan keladigan iqtisodiy foydani to'liq o'zlashtira oladi (internallashtiradi). Agar mahalliy bozorda mukammal raqobat mavjud bo'lsa, bitta firma tomonidan yaratilgan innovatsiyalar kadrlar mobilligi yoki sanoat josusligi orqali darhol raqobatchilarga "o'tib ketadi", bu esa novatorni tavakkalchilik uchun moliyaviy kompensatsiyadan mahrum qiladi va yangi texnologiyalarga sarmoya kiritish uchun umumiy rag'batlarni kamaytiradi.

MARga keskin qarama-qarshi o'laroq amerikalik tadqiqotchi va urbanist Jeyn Jekobsning nazariyasi maydonga chiqadi. Jekobs bilimlar faqat yopiq tarmoq bunkerlari ichida tarqaladi degan g'oyani inkor etdi. Uning nazariyasi shuni ta'kidlaydiki, eng radikal va ilg'or innovatsiyalar tarmoqlararo bilimlar almashinuvi (inter-industry knowledge spillovers) jarayoni orqali turli fanlar va iqtisodiyot tarmoqlari tutashgan joyda tug'iladi.

Xulosa va takliflar : Xulosa qilib aytganda, hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Klasterlashuv korxonalar, ilmiy-tadqiqot institutlari va infratuzilma subyektlari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirib, innovatsion rivojlanish, ishlab chiqarish

samaradorligi hamda hududiy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sanoat ixtisoslashuvi hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini yaratib, eksport hajmini kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy tarkibiy transformatsiyani jadallashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, hududiy iqtisodiyotning tarkibiy holatini baholashda lokalizatsiya koeffitsiyenti, Xerfindal–Xirshman indeksi, entropiya indeksi hamda milliy o‘rtachalashtirish koeffitsiyenti kabi statistik ko‘rsatkichlardan foydalanish ixtisoslashuv va diversifikatsiya darajasini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu indikatorlar hududlarning iqtisodiy tarkibini chuqur tahlil qilish, tarmoqlar konsentratsiyasini baholash hamda istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi. Natijada, klasterlash va sanoat ixtisoslashuvini ilmiy asosda tashkil etish hududiy iqtisodiyotni barqaror va muvozanatli rivojlantirishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Krugman, P. (1991). *Geography and trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Herfindahl, O. C. (1950). *Concentration in the U.S. steel industry* (Doctoral dissertation). New York: Columbia University.
3. Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379–423.
4. Thünen, J. H. von. (1966). *Isolated state: An English edition of Der isolierte Staat*. Oxford: Pergamon Press. (Original work published 1826).
5. Weber, A. (1929). *Theory of the location of industries*. Chicago: University of Chicago Press. (Original work published 1909).
6. Christaller, W. (1966). *Central places in southern Germany*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. (Original work published 1933).

ilmiy –amaliy anjuman

7. Smith, A. (2007). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Lausanne: MetaLibri. (Original work published 1776).
8. Ricardo, D. (2004). *On the principles of political economy and taxation*. Mineola, NY: Dover Publications. (Original work published 1817).
9. Heckscher, E. F., & Ohlin, B. (1991). *Heckscher-Ohlin trade theory*.